

Володимир Морозов
Кривий Ріг

Педагогічний процес – це насамперед процес виховання, виховний рух, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети. Водночас педагогічний процес є цілісною системою, у якій органічно поєднані процеси формування і розвитку, виховання і навчання особистості. Структура педагогічного процесу складається з різних компонентів, йому притаманні власна специфіка і закономірності розвитку. В одному випадку цей розвиток має позитивну тенденцію, а в іншому – виникають перешкоди, конфлікти. Але внаслідок динамічної взаємодії суб'єктів виховання педагогічний процес призводить до інновацій як особливої організації діяльності й мислення. Спрямована на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес засвоєння, впровадження і поширення нового в освіті педагогічна інновація має інноваційний потенціал – здатність забезпечувати протягом тривалого часу корисний результат від свого використання.

Ключові слова: педагогічний процес, педагогічна інновація, педагогічний інноваційний потенціал.

На сьогодні в Україні діє широка система закладів освіти – різні типи загальноосвітніх шкіл, профтехучилищ, ВНЗ. У цих закладах організовано взаємодіють вихователі і вихованці (суб'єкти і об'єкти виховання). Процес, у ході якого реалізуються цілі освіти і виховання в таких закладах, називають педагогічним, або навчально-виховним процесом.

У педагогічній літературі попередніх років використовувалося поняття «навчально-виховний процес». Однак це поняття не відображає, як показали дослідження П. Каптерева, А. Пінкевича, Ю. Бабанського, М. Скаткіна та інших педагогів, усієї складності процесу і, найперше, його найважливіших рис – цілісності та спільності. Забезпечення навчання, виховання й розвитку на основі цілісності й загальності є сутністю педагогічного процесу. В інших випадках терміни «навчально-виховний процес» і «педагогічний процес» є тотожними. Головна ж сутність педагогічного процесу – єдність навчання, виховання та розвитку на основі цілісності й спільності.

У педагогіці термін «педагогічний процес» почали використовувати на початку ХХ століття. Уперше обґрунтував це поняття відомий російський педагог П. Каптерев – автор численних праць з історії та теорії педагогіки – у книгах «Дидактичні нариси» і «Педагогічний процес», де наголосив на необхідності цілісності та єдності навчання й виховання. Наприклад, у роботі «Педагогічний процес» він так визначає це поняття: все, що відбувається в школі щодо навчання і виховання, тобто сукупна навчально-вихована діяльність, – це і є педагогічний процес [2].

До такої думки долучився й О. Нечаєв, який разом з П. Каптеревим розробив основи психологічної дидактики, а також Н. Крупська. У своїй праці «Виховання» вона визначила необхідність єдності двох основних процесів – навчання і виховання [5]. Автор підручника «Педагогіка» А. Пінкевич також відстоював ідею єдності та цілісності навчально-виховного процесу [9].

Проте були і такі приклади, коли окремі теоретики розділяли дидактику і теорію виховання, а в житті навчальних закладів відбувалося навпаки – виховання і навчання здійснювалися обопільно. Наприклад, М. Крупеніна, В. Шульгін соціологізували цей процес. Вони під педагогічним процесом розуміли всю сукупність впливів, які формують людину, і були авторами «теорії» відмирання школи. Інші біологізували педагогічний процес, стверджуючи, що розвиток людини не залежить від умов життя й виховання, що це просто процес розкриття успадкованих людиною властивостей і здібностей. Окремі думки педології належать до цієї концепції [10]. Деякі автори (наприклад, А. Калашников) намагалися обґрунтувати правомірність визнання обох цих основ, але відкидаючи крайності кожної з них. Прихильники такої думки людину розглядали як пасивний продукт виховання, заперечували значення біогенетичних законів для педагогіки.

Тільки в 70-х роках ХХ століття теорія повернулася до об'єднання виховання і навчання в єдине ціле. Важливу роль у теоретичному визначенні цього поняття відіграли вчені-дидакти Ю. Бабанський, М. Данилов, М. Скаткін, а згодом – С. Гончаренко, І. Підласий.

Ю. Бабанський дає таке визначення педагогічного процесу: «Педагогічний, навчально-виховний процес... є органічною єдністю процесів навчання, виховання та розвитку. Суть його полягає у передаванні соціального досвіду старшими і засвоєнні його підростаючими поколіннями шляхом їх взаємодії, спрямованої на задоволення сучасного суспільства у всебічному, гармонійному розвитку особистості» [3].

Практично цієї ж точки зору дотримується С. Гончаренко: «Педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання. Педагогічний процес – цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання та розвиток вихованців. Компоненти педагогічного процесу: мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємодії педагогів і вихованців, результат» [7].

Словосполучення педагогічний процес означає виховний рух, проходження, просування вперед.

У підручниках та навчальних посібниках з педагогіки можна, зокрема, знайти таке визначення педагогічного процесу: Педагогічний процес – цілеспрямована, змістовно наповнена і організаційно оформлена взаємодія педагогічної діяльності дорослих і самозміна дитини в результаті активної життєдіяльності за провідної спрямовуючої ролі вихователів [4].

Педагогічний процес – це динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети [11].

Педагогічний процес – це система, у якій органічно поєднані процеси формування, розвитку, виховання й навчання з усіма умовами, формами, методами їх функціонування. Доцільно звернутися й до визначення поняття «системи», що являє собою виділену на основі певних ознак упорядковану множину взаємопов'язаних елементів, поєднаних загальною метою функціонування і єдністю управління і які перебувають у взаємозв'язку з середовищем як цілісне явище. Прикладом систем, у яких здійснюється педагогічний процес, є система народної освіти в цілому, школа, клас, навчальні заняття та інше. Кожна з них функціонує в певних зовнішніх умовах: природничо-географічних, суспільних, культурних тощо. Для кожної системи існують специфічні умови. Для шкільної системи характерними є матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні, морально-психологічні, естетичні та ін. [4]

Говорячи про систему народної освіти та для більш чіткої сутності педагогічного процесу, необхідно з'ясувати її складові в цілому. Так, американський педагог Ф. Кумбс у своїй книзі «Криза освіти» виділив такі основні компоненти системи освіти: 1) мета й основні завдання, що визначають діяльність системи; 2) учні, навчання і виховання яких є головним завданням системи; 3) управління, що забезпечує координацію, керівництво й оцінку діяльності системи; 4) структура і розподіл навчального часу та потоки учнів у відповідності з реальними завданнями; 5) зміст освіти, який повинен бути отриманий школярами; 6) викладачі; 7) навчальні посібники: книги, матеріально-технічна база; 8) приміщення, необхідні для навчального процесу; 9) технологія – система прийомів і засобів, що використовуються в навчанні; 10) контроль і оцінка знань, правила прийому, екзамени, якість підготовки; 11) дослідницька робота; 12) затрати показників ефективності [6].

У свою чергу система, що включає в себе школу, клас та навчальні заняття, де здійснюється педагогічний процес, на сьогодні має бути не механічним поєднанням процесів виховання, навчання, розвитку, а якісно новим утворенням, якому властиві свої особливі закономірності. Це в першу чергу – цілісність, загальність, єдність, що є найважливішими його характеристиками. Складна діалектика відношень у середині педагогічного процесу полягає: 1) в єдності і самостійності інших процесів, які його утворюють; 2) в цілісності й підпорядкованості його складових систем; 3) в наявності загального і збереженні специфічного.

Таким чином, закономірності педагогічного процесу – це не механічне поєднання процесів виховання, а якісно нове утворення, яке відображає об'єктивні, необхідні, суттєві, повторювані зв'язки. У педагогічному процесі наявна значна кількість різноманітних зв'язків і залежностей. Найзагальнішими закономірностями педагогічного процесу І. Підласий вважає такі:

1. Закономірність динаміки педагогічного процесу. Рівень кожної наступної зміни залежить від рівня зміни на попередніх етапах. Це означає, що педагогічний процес як динамічна взаємодія між педагогами і вихованцями має поступовий, «ступеневий» характер; чим вищі проміжні досягнення, тим вагоміший підсумковий результат. Результат дії закону спостерігається завжди – той учень матиме більш вагомий загальний досягнення, у якого проміжні результати були достатньо високі.

2. Закономірність розвитку особистості в педагогічному процесі. Темпи і досягнутий рівень розвитку залежать від: 1) спадковості; 2) виховного і навчального середовища; 3) активності в навчально-виховній діяльності; 4) використовуваних способів і засобів педагогічного впливу.

3. Закономірність управління педагогічним процесом. Ефективність педагогічного впливу залежить від: 1) інтенсивності зворотного зв'язку між вихованцями й педагогами; 2) обсягу, характеру і обґрунтованості коректуючих впливів на вихованців.

4. Закономірність стимулювання. Продуктивність педагогічного процесу залежить від: 1) внутрішніх стимулів (мотивів) навчально-виховної діяльності; 2) інтенсивності, характеру і своєчасних зовнішніх (суспільних, педагогічних, моральних, матеріальних та інших) стимулів.

5. Закономірність єдності чуттєвого, логічного і практики в педагогічному процесі. Ефективність педагогічного процесу залежить від: 1) інтенсивності і якості чуттєвого сприймання; 2) логічного осмислення сприйнятого; 3) практичного використання осмисленого.

6. Закономірність єдності зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності. Ефективність педагогічного процесу залежить від: 1) якості педагогічної діяльності; 2) якості власної навчально-виховної діяльності самих вихованців.

7. Закономірність обумовленості педагогічного процесу. Хід і результат навчально-виховного процесу залежить від: 1) потреб суспільства і особистості; 2) можливостей (матеріально-технічних, економічних та інших) суспільства; 3) умов функціонування процесу (морально-психологічних, санітарно-гігієнічних, естетичних та інших). Однак зазначені закономірності не вичерпують усіх взаємозв'язків, що діють в цілісному педагогічному процесі [12, 171–172].

Говорячи про педагогічний процес, слід нагадати, що на сьогодні важливий дискурс точиться і між суб'єктом та об'єктом педагогічного процесу, тобто учнем і педагогом, що становить собою розвивальну взаємодію, спрямовану на досягнення визначеної мети формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості [4].

Виходячи з цього, можна визначити структуру педагогічного процесу, що складається з таких компонентів, як:

– цілеспрямована діяльність педагога, у якій він постає одночасно як його суб'єкт і об'єкт;

– педагогічна діагностика – встановлення за допомогою спеціальних методик стану його життєдіяльності як в цілому, так і окремих його частин;

– критерії ефективності педагогічного процесу;

– його зміст: основи людського досвіду в галузі суспільних відносин, виробництва, праці, науки, техніки, культури; його організаційно-управлінський комплекс, у межах якого здійснюються всі педагогічні події і факти;

– основним і головним компонентом педагогічного процесу, його об'єктом і суб'єктом є дитина;

– організація взаємодії із суспільним і природним середовищем.

Таким чином, педагогічний процес є нерозривним ланцюгом розвивальних взаємодій вихователів і вихованців. В одному випадку у формуванні взаємин між ними виявляється позитивна тенденція, в іншому – виникають перешкоди, конфлікти. Так само суперечливо і нерівномірно відбувається розвиток вихованця. Він може добре опанувати необхідний обсяг наукових знань, але не зробити світоглядних і моральних

висновків, що випливають з них. Він прагне поводити себе відповідно до вимог загальнолюдської моральної норми, проте йому не вистачає сили волі й відповідних навичок [11].

Для мінімізації таких перешкод у педагогічному процесі використовують такі компоненти, як: цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний.

Цільовий компонент містить у собі всю різноманітність мети і завдань педагогічної діяльності: від генеральної мети – формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості – до конкретних завдань формування окремих якостей чи їх елементів.

Змістовий компонент відображає сутність того, що реалізується в процесі досягнення як загальної мети, так і кожного завдання зокрема.

Діяльнісний компонент передбачає взаємодію педагогів і вихованців, їх співпрацю, організацію й управління процесом, маючи на увазі підсумковий результат. У науково-педагогічній літературі цей компонент називають ще організаційним, або організаційно-управлінським.

Результативний компонент процесу відображає ефективність його функціонування, характеризує досягнуті здобутки відповідно до визначеної мети і завдань.

Орієнтуючись на визначення педагогічного процесу як руху вперед, спонтанних чи цілеспрямованих змін, результатом має стати та чи інша інновація (нововведення).

Педагогічну інновацію розглядають як особливу організацію діяльності та мислення, яка спрямована на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес засвоєння, упровадження і поширення нового в освіті. При цьому дуже важко запровадити нововведення лише в деякі компоненти педагогічного процесу, оскільки негайно виникає питання про сукупний ефект від запровадження новизни, адже вони охоплюють всі сторони навчання та виховання і за видами поділяються на: матеріальні й духовні, структурні й технологічні, основні, фундаментальні, стратегічні нововведення, тобто такі, що торкаються мети і завдань, принципів змісту, методів тощо; далі – глобальні, частинні, організовані й спонтанні, значні й незначні, внутрішні і зовнішні, нововведення в освітній технології, організації.

Проаналізуємо класифікацію нововведень у педагогічному процесі, що ускладнюється у зв'язку з комплексністю і динамічністю процесу виховання й навчання.

Ряд авторів виділяють нововведення в: 1) організації; 2) технології; 3) зміні програм. Критерії нововведення – широта, значимість, результати.

К. Ангеловські, узагальнюючи ці й інші класифікації, відзначає, що для певної класифікації потрібно враховувати такі критерії:

1) сферу, галузь, у якій здійснюється нововведення. За цим критерієм можна виділити нововведення в: а) змісті освіти; б) технології; в) організації; г) системі управління; д) освітній екології;

2) спосіб виникнення новаторського процесу;

3) широта і глибина новаторських заходів. У цьому зв'язку виділяють:

а) масові, значні, глобальні, систематичні, радикальні, фундаментальні, стратегічні, суттєві, глибинні; б) частинні, незначні.

4) основа виникнення нововведень: а) зовнішні; б) внутрішні [1].

Поряд з нововведенням у педагогічному процесі тотожними вважаються поняття, такі як новація, новизна та інновація. Якщо нововведення не забезпечує корисний ефект, то воно є псевдонововведенням.

Новація в свою чергу повинна володіти інноваційним потенціалом – здатністю забезпечувати протягом тривалого часу корисний результат від свого використання.

Найважливішими напрямками інноваційних перетворень у педагогічній системі є: 1) педагогічна система в цілому; 2) навчальні заклади; 3) педагогічна теорія; 4) учитель; 5) ті, хто навчається; 6) педагогічна технологія; 7) зміст освіти; 8) форми, методи, засоби; 9) управління; 10) мета, завдання, результати. За глибиною перетворень у них можна говорити про сутність, якість і доцільність інновацій [12].

У зв'язку з цим важливою проблемою педагогічної інноватики є вимір новизни об'єкта, чим займається педагогічна кваліметрія (лат. qualis – який за якістю і грец. metreo – вимірюю). Сфера її застосування досить широка. Це оцінювання підручників, різноманітних засобів забезпечення навчального процесу, а також науково-дослідної роботи учнів, студентів.

У свою чергу, носієм інноваційного процесу, суб'єктом є насамперед педагог-новатор. У широкому розумінні до педагогів-новаторів належать усі педагоги, які працюють творчо, прагнуть до оновлення своїх дидактичних і виховних засобів. У вузькому розумінні педагогом-новатором вважають автора нової педагогічної системи, тобто сукупності взаємопов'язаних ідей і технологій навчання й виховання. З таких позицій правомірно вважати педагогами-новаторами С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, С. Лисенкову, М. Монтессорі та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що інноваційною діяльністю займається багато педагогів, серед яких умовно можна виокремити три групи:

- 1) педагоги-винахідники, які приходять до нового в результаті власних пошуків;
- 2) педагоги-модернізатори, що вдосконалюють і по-новому використовують елементи створених систем задля позитивного результату;
- 3) педагоги-майстри, які швидко сприймають і досконало використовують як традиційні, так і нові підходи та методи.

У педагогічному процесі інновації визначаються за допомогою критеріїв, які засвідчують ефективність того чи іншого нововведення. Беручи до уваги наявний досвід досліджень з педагогіки, визначають такі критерії передового педагогічного досвіду: актуальність; оригінальність; висока ефективність; стабільність результатів; оптимальність; можливість творчого застосування передового педагогічного досвіду в масовій практиці.

Інноваційна спрямованість діяльності вчителів включає й іншу складову – впровадження досягнень педагогічної науки. Сучасні педагогічні ідеї, результати наукових досліджень з педагогіки і психології для вчителів, керівників закладів освіти часто залишаються невідомими через відсутність своєчасної інформації. Поняття «впровадження» означає спеціально організовану систему вивчення результатів фундаментальних і прикладних досліджень, обґрунтування доцільності їх упровадження, розвиток на цій основі потреби в застосуванні наукових результатів на практиці [8].

За принципом інноваційного потенціалу виділяють такі нововведення: удосконалення, пов'язані з модифікацією, раціоналізацією, модернізацією; радикальні нововведення, пов'язані з трансформацією традиційної системи в альтернативну; комплексні (комбінаторні), що охоплюють елементи як удосконалення, так і трансформації.

Література:

1. Ангеловські К. Учителя и новации: книга для учителя / К. Ангеловські ; пер. с македон. – М. : Просвещение, 1991. – 159 с.
2. Ахатов А. М. Концептуальные основы педагогической теории П. Ф. Каптерева: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Педагогика, история педагогики и образования» / А. М. Ахатова. – Чебоксары, 2005 – 149 с.
3. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 257 с.
4. Зайченко І. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів : рукопис / І. Зайченко. – Чернівці, 2002. – 528 с.
5. Крупська Н. К. Вибрані педагогічні твори / Н. К. Крупська. – К. : Радянська школа, 1961. – 663 с.
6. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире / Ф. Г. Кумбс. – М. : Прогресс, 1970. – 293 с.
7. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 2003. – 323 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка / Н. Є. Мойсеюк – К. : Вид. центр «Академія», 1999 – 350 с.
9. Муякина Е. А. Проблема гуманизации и демократизации образования, обучения и воспитания в педагогическом наследии А. П. Пинкевича: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01

«Педагогика, история педагогики и образования» / А. Е. Муякина – Пятигорск, 1998. – 177 с.

10. О взаимодействии школы и среды / М. Пчелова, В. Крупенина, Р. Вендровская и др. // Народное образование. – СПб., 1990. – № 2.

11. Педагогика / под ред. Г. Нойнера, Ю. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 368 с.

12. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с. : ил. ; кн. 2 : Процесс воспитания. – 256 с.

Педагогический процесс – это в первую очередь процесс воспитания, воспитательное движение, динамическое взаимодействие воспитателей и воспитанников, направленное на достижение поставленной воспитательной цели. В то же время педагогический процесс является целостной системой, в которой органично соединены процессы формирования и развития, воспитания и онучения личности. Структура педагогического процесса состоит из разных компонентов, ему присущи собственная специфика и закономерности развития. В одном случае это развитие имеет позитивную тенденцию, а в другом - возникают препятствия, конфликты. Но в результате динамического взаимодействия субъектов воспитания педагогический процесс приводит к инновациям как особенной организации деятельности и мышления. Направленная на организацию нововведений в образовательном пространстве, или как процесс усвоения, внедрения и распространения новшеств в образовании, педагогическая инновация имеет инновационный потенциал - способность обеспечивать в течение длительного времени полезный результат от своего использования.

Ключевые слова: педагогический процесс, педагогическая инновация, педагогический инновационный потенциал.

Teaching process is primarily a process of education, an educational movement , the dynamic interaction of educators and students , aims to achieve educational goals. However, the pedagogical process is a holistic system in which organically combines the processes of formation and development, education and training of the individual. The structure of the pedagogical process consists of various components, it has its own specificity and patterns of development. In one case, this development has a positive trend , and the other - there are obstacles, conflicts. But because of the dynamic interaction of education pedagogical process leads to innovation as a special activity organization and thinking. Aimed at organizing innovation in the educational environment , or as a process of learning , implementation and dissemination of new pedagogical innovation in education has innovative potential - the ability to provide for a long time useful result from its use.

Key words: educational process , educational innovation , educational innovation potential.